

Nieuwe
blauwdruk voor
duurzaamheid?

circulariteit

ELMAR WILLEMS [VLAANDEREN CIRCULAIR] EN ANNETTE KUHK [HUMANARC]

Het ziet er naar uit dat de circulaire economie de wind in de zeilen heeft: de Europese Green Deal zet volop in op de omschakeling van lineair naar circulair, Vlaanderen en Nederland formuleren doelstellingen als '50% minder verbruik van grondstoffen in 2030' en 'volledig circulair in 2050'. Deze beleidsvisies en actieplannen zijn relatief nieuw. De circulaire gedachte bestaat echter al langer.

10 |

Een kennismaking met de circulaire economie

Het begrip 'circulaire economie' hangt al dertig jaar in de lucht: de Britse milieueconomen David Pearce en R. Kerry Turner lanceerden het in 1990 in hun boek *Economics of Natural Resources and the Environment*. Zij beschrijven een economie die inzet op waardebehoud van grondstofstromen, gezien de schaarste van grondstoffen en de planetaire limieten om met de accu-

mulatie van afval om te gaan. Dit principe, aangevuld met de noodzakelijkheid van een sociaal rechtvaardige economie, wordt door Kate Raworth uitgewerkt in de 'donuteconomie' (zie ook elders in dit nummer).

De circulaire economie kreeg voet aan de grond dankzij de rapporten van de Ellen MacArthur Foundation (EMAF), zo'n acht jaar geleden. De EMAF wist zich te omringen met invloedrijke partners uit het bedrijfsleven en overheden. Het idee van efficiënte

De circulaire economie is gebaseerd op hernieuwbaarheid, herstel, hergebruik en recyclage. Hiernaast: de molens en silo's van Orshoven (Leuven) die tijdelijk worden ingericht als een 'maakleerplek' in afwachting van een definitieve invulling.

Het circulaire concept stelt van meet af aan een breuk voor met onze economische relatie tot de ruimte, hier en elders.

stofstromen en een economie gebaseerd op hernieuwbaarheid, herstel, hergebruik en recyclage van (bio)materialen was, zoals gezegd, niet nieuw¹, maar het 'vlindermodel' van EMAF maakte het wel enorm populair (afbeelding 1).

In het midden van de 'vlinder' staat de lineaire ontginning van grondstoffen, de vervaardiging van onderdelen en producten tot en met het verbranden of storten van afval. Het verlies van materialen wordt hoogstens tegengegaan door (laagwaardige vormen van) recyclage. Een circulaire economie wil dit beeld grondig corrigeren: grondstoffen, materialen en producten moeten met het oog op maximale functionaliteit en waardebehoud in kringlopen gebracht worden. Storten of verbranden blijft beperkt tot een minimum. Natuurlijk kapitaal wordt hersteld of beschermd. In het beste geval lukt het om productieprocessen en consumptiebehoeften te dematerialiseren, door ecodesign, minimale productie-uitval en veranderend consumptiegedrag.

Doorgaans wordt hierbij beklemtoond dat de circulaire economie een *ander* economisch stelsel is dan het huidige. Dat betekent dat bestaande routines moeten worden stopgezet, nieuwe werkwijzen geïntroduceerd en geoperationaliseerd, zowel op microniveau (producten, bedrijven en burgers), mesoniveau (via industriële symbiose tussen bedrijven en ketens) als macroniveau (stad, regio, natie en verder) (Kirchherr et al., 2017; Prieto-Sandoval et al., 2018). Hoe die nieuwe werkwijzen en businessmodellen er dan precies uitzien, is deels nog open. Er zijn veel variaties mogelijk.

Een ruimtelijk vlindermodel

We schetsen bij wijze van denkoefening hoe materialenkringlopen uit het vlindermodel zich ruimtelijk verhouden. Het ruimteslag van een lineaire economie kenmerkt zich door extractieve mijnbouw of bulkteelten in overwegend niet-Westerse landen, met vaak desastreuze gevolgen voor mens en milieu. Terwijl aardolie, gas en sommige ertsen rechtstreeks naar Europa worden verscheept, zijn er in China en andere Aziatische landen enorme anonieme bedrijvenczones en fabrieken voor de productie van halfproducten, volledig afgewerkte producten of textiel. Vervolgens faciliteert haveninfrastructuur bulk- en containertransporten over de hele wereld. Een volgende stap is opslag en assemblage op daartoe geëigende bedrijventerreinen. De winkelcentra en retailzones zijn het meest zichtbaar voor de

doorsnee consument. Na een relatief korte passage bij de gebruiker verdwijnt het al dan niet selectief ingezamelde afval richting een afvalverwerkingsbedrijf. Afval dat geëxporteerd wordt, kan leiden tot verwoesting van ecosystemen elders – zelfs bij gecontroleerde export. Het afval dat in Vlaanderen blijft, gaat naar door bestemmingsplannen gevalideerde industriële sites, waar het uit het zicht van het dagelijkse wonen en werken verwerkt wordt, met voldoende schaalgrootte om rendabel te zijn.

Het circulaire concept stelt van meet af aan een breuk voor met onze economische relatie tot de ruimte, hier en elders. In een circulaire economie is er nog altijd plek voor globale bewegingen of gecentraliseerde en grootschalige recyclage- of verbrandingsfaciliteiten. Maar de binnenste cirkels van het vlindermodel – de meest wenselijke kringlopen – vereisen niet alleen een ander productbeleid (ecodesign, langere levensduur, *repair & maintenance*) of de acceptatie van product-dienstsystemen², maar introduceren ook een fysieke nabijheidslogica en een maatschappelijke en *ruimtelijke* verwevenheid van materialenkringlopen. Onzichtbare aanvoerketens van grondstoffen worden vervangen

¹ Het CRESTING-project presenteert een tijdslijn van circulaire concepten: <http://cresting.hull.ac.uk/impact/circularity-timeline/>

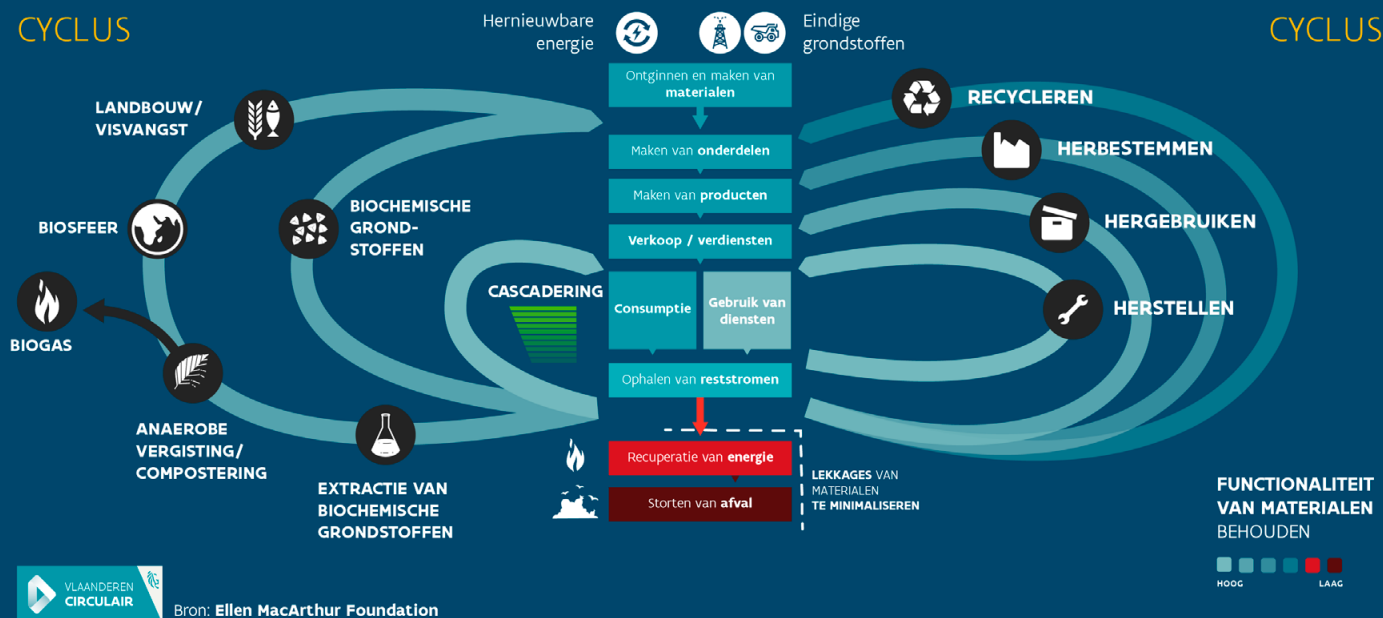
² Een product-dienstcombinatie of product as a service is een bedrijfsmodel gebaseerd op het verkopen van het gebruik en de functionaliteit van een product en waarbij het product zelf de eigendom blijft van de verkooporganisatie.

DE CIRCULAIRE ECONOMIE

Waardebehoud en hernieuwbaarheid
toegepast op (bio)materialen

BIOLOGISCHE CYCLUS

TECHNISCHE CYCLUS

door lokaal of regionaal georiënteerde *urban mining*-praktijken³, productie krijgt een centrale plek in stedelijke revitalisatie, en de open ruimte wordt als waardevolle grondstof gezien vanwege de ecosysteemdiensten die ze levert.

De 'territoriale' en ruimtelijke benadering van de circulaire economie en de samenwerking tussen een (gewenst) economisch systeem en een (gewenste) inrichting van de omgeving is van relatief recente datum.⁴ Daarbij is de stad voorlopig vaker in beeld als onderwerp van onderzoek en ruimtelijke interventies. Dat is niet verwonderlijk: stedelijke gebieden zijn verantwoordelijk voor 75 procent van de materiaalconsumptie en voor 60 tot 80 procent van alle broeikasgassen uitstoot, terwijl het maar drie procent van het aardoppervlak betreft. Met een relatief hoge concentratie energie, water, materiaal en afvalstromen, gecombineerd met actieve burgers, ondernemers en innovatief beleid, kunnen steden als hefboom fungeren in de transitie naar een duurzame of circulaire samenleving. De citadel in Diest (zie elders in dit nummer), het project Lageweg in Antwerpen (zie elders in dit nummer) of de recente ingebruikname van het warmtenet in Mortsel⁵ zijn voorbeelden van gerichte ingrepen in een stedelijke context. Het gaat om hergebruik en herinterpretatie van gebouwen, bouwblokken en grotere gehelen van het stadsweefsel.

Een positieve en gecontesteerde toekomst

Circulariteit is inmiddels een leidraad voor velen. De binnenstadbewoner met zijn deelauto en zijn kringwinkelmeubels, de stedelijke beleidsmaker met zijn *roadmap* voor circulaire economie, enthousiaste ondernemers of de Europese Commissie: circulariteit lijkt een bindmiddel voor verandering. De onderzoekers Maarten Hajer en Wytse Versteeg (2013) verklaren die populariteit door het feit dat je te maken hebt met een verbeeldend concept, dat enerzijds het structurele karakter van de problemen aan het licht brengt, en anderzijds handelingsperspectieven biedt. De circulaire gedachte presenteert zich als een *passe-partout* voor complexe ecologische, economische en sociale vragen. Het schetst een uitdaging van wereldformaat waar we met zijn allen iets aan kunnen doen. Maar betekent dat ook dat we hier te maken hebben met dé gangmaker van de transitie waar onze maatschappij om vraagt? Gaat de circulaire economie verder waar de 'groene economie', 'duurzaam materiaalbeheer' of 'duurzaamheid' *tout court* blijven steken in goede bedoelingen of marginale bijstellingen van ons systeem? De kracht van dit discours is tegelijkertijd een valkuil: het is geen teken van verregaande eensgezindheid over de koers van ons (economisch) handelen, maar duidt veeleer op de rekbaarheid van het begrip en verdoezelt een aantal inherente spanningen⁶. Volgens de een zet het circulaire idee aan tot een maatschappelijke revolutie die 'bezit' in vraag stelt en gestoeld is op intense samenwerking en grenzeloze solidariteit, volgens de ander gaat het om een hervorming binnen het kader van vrije handel, de rol van kapitaal,

3 Urban Mining is het proces waarbij onderdelen en elementen uit gebouwen, infrastructuur, industrieën en (elektronische) producten ingezameld en gerecycled worden. Deze materialen kunnen een belangrijke voorraad aan grondstoffen vertegenwoordigen die qua concentratie vaak vergelijkbaar of zelfs groter kunnen zijn dan de natuurlijke voorraden. (Vrij naar Cossu en Williams, 2015)

4 Met het VRP voorjaarscongres Operatie Circulatie in 2019 werd een eerste staalkaart van onderzoek en praktijk getoond. Zie ook Tapia et al. (2021).

5 Zie <https://www.vrt.be/vrtntu/a-z/terzake/2021/terzake-d20210225/0>

6 Volgens het eerder genoemde CRESTING-project zitten we nu in de 'validity challenge period'. Is het concept valide, bruikbaar en in staat om een grotere mobilisatie op touw te zetten? Zie ook Blomsma & Brennan (2017).

een gemeenschapstuin in Brussel met oog voor biodiversiteit.

Repair Café in Brussel © Reporters

staat, democratie en sociale verhoudingen *as is*. Dit spanningsveld weerspiegelt een breder maatschappelijk debat, met enerzijds scherpe kritiek op het neoliberalisme en anderzijds de overtuiging dat we niet teveel moeten veranderen aan onze huidige levensstijl, omdat menselijke inventiviteit en technologie wel een oplossing zullen vinden voor de milieu-uitdagingen. Wat de uitkomst van dit debat ook moge zijn, de circulaire economie zal zich als nieuw handelingskader enkel kunnen bewijzen als ambities, draagvlak en acties naar een hoger niveau getild worden en het niet blijft bij de symbolische bijdrage aan 'duurzaamheid' op dit moment⁷.

Circulair omgevingsbeleid als doelzoekend proces

Het transitiebeleid naar een circulaire economie kruist een omgevingsbeleid in volle verandering. Dit is geen vrijblijvende oefening: er is een harde, strategische en ecologische noodzaak om circulariteit centraal te stellen. Maar in een gebied komen nog tal van andere behoeftes en opgaves samen. In die optiek kan circulaire economie enkel als een toevoeging bij complexe gebiedsontwikkelingen worden gezien en is er alles aan gelegen om een 'circulair' en iteratief proces op te zetten, met innovatieve werkwijzen, nieuwe coalities, samenwerkingsverbanden, financiële en sociaaleconomische arrangementen. In de discussies over landbouw, biodiversiteit, wonen, zorg, mobiliteit, energie en circulaire economie zoek je bij voorkeur naar 'koppelkansen' in een

De circulaire economie zal zich als nieuw handelingskader enkel kunnen bewijzen als ambities, draagvlak en acties naar een hoger niveau getild worden

open proces met afstemming tussen domeinen.⁸

Hiermee is de conceptuele reikwijdte nog niet helemaal duidelijk. Want waarin zit het verschil met duurzame doelstellingen? Een veronderstelling is dat circulariteit een next-levelmanier is om de verduurzaming van de economie na te streven. Mensen uit de praktijk benoemen het als aanjager en concretisering van duurzaamheidsdoelstellingen, maar zien het tegelijkertijd als onvoldoende voorwaarde. Circulariteit in het waterbeleid is bijvoorbeeld onontbeerlijk, maar focust vooral op hergebruik en heeft weinig te maken met het bereiken van een goede waterkwaliteit. Duurzame ontwikkeling veronderstelt bovendien ook aandacht voor de sociale pijler, die op dit moment in circulariteit lijkt te ontbreken.

Circulariteit en circulaire economie zijn ook niet identiek. Het eerste is een verzamelterm met inhoudelijke en methodologische aanknopingspunten voor het herstellen, regenereren of versterken van wat we moeten koesteren. Het tweede is de specifieke poging om bepaalde vormen van economische activiteit te stimuleren, nieuwe businessmodellen in alle sectoren en geledingen van de maatschappij, niet het minst in de bouwsector, (verweven) maakindustrie, havenactiviteiten, creatieve hubs, etc.

Durven benoemen van grenzen

Tot slot: circulariteit versterkt het idee dat een vernieuwing van het omgevingsbeleid vereist dat je grenzen durft benoemen, zelfs al zijn die tijdelijk. De idee van 'milieugebruiksruimte' als eindige, beschikbare ruimte waarbinnen de samenleving zich kan ontwikkelen, spoort met de strategische ambitie om vooruitgang binnen 'de grenzen van de fysieke leefomgeving' of binnen 'plannetaire grenzen' mogelijk te maken.

Het debat over ruimte en samenleving is een dimensie rijker. Als kernkwaliteit in het ruimtelijk denken zal circulariteit zich nog wel moeten bewijzen door duidelijk te maken hoe, waar en voor wie het exact een verschil gaat maken. We koesteren hoop, maar temperen de verwachtingen zolang er geen gebundelde inspanning komt van ontwikkelaars, planmakers, kaderstellers, marktpartijen en onderzoekers om inhoudelijke, organisatorische en procesmatige vraagstukken verder te dragen, met grote ambities en een gezonde dadendrang. De agenda voor de toekomst is goed gevuld.

⁷ Het Circularity Gap Report becijfert dat de wereld vandaag 8,6% circulair is, een cijfer dat aanleiding geeft tot een gebald commentaar: 'we are failing people and planet' (zie <https://www.circularity-gap.world/>).

⁸ Onder andere Platform 31 spreekt over de 'koppelkansen' in circulair bouwen en gebiedsontwikkeling. Zie <https://www.platform31.nl/publicaties/koppelkansen>.